

Laisvė

Laisvė pagrindine metafizine prasme yra žmogui savas buvimo būdas, kuriuo jis egzistuoja kaip save patį apsprendžianti būtybė. Tik žmogus yra laisvas, nes tik jis egzistuoja pats save apspręsdamas. Gamtoje nėra vietos laisvei, nes gamtinius vyksmus valdo medžiagos determinizmas. Tam tikra atominių vyksmų neapspręstybė, kuri turima mintyje fizikos indeterminizmo terminu, neteikia pagrindo laisvę įžiūrėti gamtoje, nes laisvė iškyla tik su apsisprendimo galimybe, o paprasta neapspręstybė dar nereiškia apsisprendimo galimybės. Apsisprendimo galimybė, kuri yra pats laisvės branduolys, yra nebe gamtos, o dvasios dalykas. Jei ir žmogaus būtį išsemtų tik kūnas, tai ir žmogus liktų paprasta gamtinė būtybė, palenkta būtinybei. Nors savo kūnu ir priklausydami gamtai, tačiau patys savyje nesame gamta, nes nesame tik kūnas. Tasai pagrindas, kuris įgalina žmogų iš gamtos išsiveržti į dvasinę tikrovę, ir yra ne kas kita kaip laisvė.

Laisvė yra tai, kas žmogų padaro žmogumi, jį išskiria iš kitų gyvųjų būtybių, visa savo būtimi priklausančių gamtai. Galima šia prasme teigti, kad laisvė yra pati žmogaus esmė. Tačiau esmė ir egzistencijos santykis radikalai keičiasi einant nuo gamtos į laisvę. Gamtinėse būtybėse esmė yra tiesiog duota tuo būdu, kad ji yra visada jau realizuota pačiu faktiniu buvimu. Tai galioja ir mūsų kūninei būčiai. Kitaip yra su laisve, kuria iš gamtos išsiveržiame į dvasinę būtį. Kanto žodžiais, laisvė yra ne duota, o užduota, būtent laisvė nėra suteikiama pačiu buvimo faktu, o privalo būti paties žmogaus laimima. Griežtai tariant, ne laisvi gimstame, o privalome laisvi tapti. Kiekvienas lygiai turi tik principinę laisvės galimybę, bet faktiškai šią galimybę kiekvienas aktualizuoja tiek, kiek jis iš tiesų tampa savęs pačio vertas pats save sukurdamas. Turėti savo esmę laisvę yra lygu būti pašauktam pačiam save sukurti.

Sukuriame save pačius susikurdami kultūrą ir išaugdami į morališkai atsakingas asmenybes. Kultūra (plačiąją šio žodžio prasme) suteikia mums laisvę g a m t o s atžvilgiu. Negalime gamtos dėsnių pakeisti, galime juos tik atskleisti. Bet kada atskleidžiame gamtos dėsnius, tuo pačiu atskleidžiame kelią gamtai viešpatauti. Įprasmindami savo sukurtais simboliais, gamtos padarus paverčiame savo kūriniais ir abejingą gamtinę tikrovę perkeičiame savo pasauliu. S a v o p a č i ų atžvilgiu laimime laisvę moraliniu apsisprendimu. Būtų beprasmiška norėti kitokio kūno, negu esame gavę iš tėvų, ar kitokio charakterio, negu nulėmė paveldėjimo veiksnių sąveika, bet moralinę savo asmenybę galime laisvai plėtoti.

Išsiveržti į laisvę – tai iš gamtos išsiveržti į moralinę tikrovę. Gamtinė tikrovė yra iš esmės faktinė tikrovė, kurioje normos ir faktai yra neišskiriami ir todėl būtinai sutapę. Priešingai, moralinėje tikrovėje galioja faktų ir normų įtampa. Nieko nėra čia būtina, užtat visa yra galima, nors ne visa yra lygiai vertinga. Vietoj gamtinės būtinybės, laisvė žmogų pastato prieš moralinio apsisprendimo prievolę. Jei laisvė nepakiltų aukščiau savivalės, ji būtų ne pakilimas aukščiau gamtos, o greičiau iš kosmo nustumimas į chaosą. Schellingo perspėjimu, nėra laisvės tik geram, nes laisvės visada lygiai yra ir geram, ir blogam. Pokylis į laisvę visada drauge slepia ir nuopuolį į kaltę. Pašaukti patys save sukurti, esame kaltės perspėjami savęs neabsoliutinti, savo laisvės nepaversti chaotiška savivale. Laisvė yra ne savivalės pateisinimas, o atsakomybės reikalavimas.

Laisvė yra visų vertybių versmė: nėra nieko žmogiškai vertinga, kas nėra laisvai pasiekta. Kur nėra laisvės, ten nėra nė vertybių. O tik brutalūs faktai, negalimi nei vienaip, nei antraip vertinti. Tik naivi poezija gali gėrėtis, kad gyvulys liekas nekaltas net ir savo auką draskydamas. Iš tiesų tokia

kalba apie „gamtos nekaltybę“ yra nesusipratimas, nes kur nėra kaltės galimybės, ten nėra galima nė nekaltybė. Tik žmogus gali būti kaltas ar nekaltas, nes lik jis laisvai stovi prieš vertybių pasaulį. Tačiau laisvė nėra savy pačioje vertybių matas ta prasme, kad visa galėtų būti laisvės vardan pateisinama. Ne pati laisvė visa pateisina, o greičiau laisvė įprasmina tai, kas vertinga ja pasiekama. Nebūdama pati norma, laisvė privalo normų, kurios nušviestų jos kelią. Todėl visada yra nesusipratimo kalbose apie „laisvą moralę“. Laisvas yra žmogus, o ne moralė. Žmogus kuria save kaip moralinę asmenybę vadovaudamasis moraliniais principais. Bet patys moraliniai principai, skiriami gera nuo bloga, nėra žmogaus kūriniai, nors jie tikrovėje gali būti realizuoti tik per žmogų. Moralinės normos nepaneigia laisvės, nes: 1. jos tik apeliuoja į žmogų, bet jo neprivertčia, o 2. jos išreiškia ne kažką žmogui svetima, o jo paties idealą. Laisvės grėsmė yra ne jos nušvietimas tuo, kas žmogui privalu, o jos išvirtimas į aklą savivalę, į tą bergėdžią egocentrizmą, kuris temato egoistinius rūpesčius, o kitus žmones skelbia „pragaru“ (J.-P. Sartre'o žodžiai „pragaras“ – tai kiti“). Kiti žmonės nėra nei pragaras, nei laisvės riba, o kaip tik ta erdvė, kurioje laisvė gali prasmingai išsiskleisti. Meilė yra ta šviesa, kuri nušviečia laisvę (šv. Augustino žodžiu: *ama, et fac quod vis – mylėk, ir daryk, ką nori*). Siekiama laisvė sau neprivalo virsti prievarta kitiems.

Imama metafizine žmogiškojo buvimo būdo prasme, laisvė negali būti iš šalies nei paneigiama, nei įsakoma, nei uždraudžiama: kiekvienas yra tiek laisvas, kiek jis pats savo laisvę išplėtoja (šia prasme laisvė gali būti išsaugoma ir teroro akivaizdoj). Kiek tačiau klausimas eina apie laisvę kitų tarpe, bendruomenėje, laisvė įgyja naują s o c i a l i n ę prasmę, pagal kurią ji yra nebuvimas prievartos viešai reikštis. Šią socialinę, arba viešąją, teisę suteikia atitinkama bendruomenė savo papročiais, institucijomis, įstatymais. Ji yra įvairausi atskirais laikais ir atskiruose kraštuose, tačiau apskritai ji yra labai nesenas žmonijos laimėjimas, visų pirma iškovotas liberalizmo sąjūdžio ir realizuotas demokratijos pavidalu. Graikų laisvosios respublikos tokios buvo tik laisviesiems, kurie vieni turėjo pilietinę laisvės privilegiją, o visa sistema rėmėsi vergais ir jų darbu. Ilgiems amžiams vergija išliko ir krikščioniškojo civilizacijoj. Susiformavusioje hierarchinėje feodalizmo sistemoje laisvė buvo pripažįstama tik atitinkamu privilegijų pavidalu. Kova už laisvę vyko kovojant už privilegijų praplėtimą, kol pagaliau iškilo reikalavimas panaikinti visas privilegijas ir visiems suteikti laisvę. Lemiamos reikšmės šiuo atžvilgiu turėjo Didžioji prancūzų revoliucija. Drauge su individų laisve iškilo ir tautų laisvės, arba teisės į suvereninių valstybių susikūrimą, reikalavimas, pasireiškęs Europoje pereitame šimtmetyje ir persimetęs į kitus žemynus mūsų šimtmečiu. Aplamai imant, istorijos bėgyje vis plačiau laimi laisvė. Tačiau, iš antros pusės, yra galimi ir atkryčiai į naujas nelaisvės formas. Tarpkarių metu buvo plačiai suklestėjęs laisvės atsisakymas fašizmo bei kitų nacionalizmo formų pavidalu. Dideliuose Europos ir Azijos plotuose viešpatauja komunistinė vergija. Tuo pačiu metu dabar, kada kituose žemynuose viena po kitos tautos laisvinasi iš kolonizmo sistemos, Europoj po II pasaulinio karo buvo leista komunistiniam imperializmui pavergti ištisą eilę kraštų. Tai įvyko ne be ryšio su tam tikru laisvės sąmonės išblėsimu vadovaujančiose pasaulio tautose: I pasaulinis karas buvo baigtas tautų išlaisvinimo šūkiu (Vilsono 14 punktu), o II pasaulinis karas buvo baigtas slaptomis konferencijomis, išdavusiomis laisvę ir savo pačių skelbtus tarptautinės demokratijos principus.

Įvairiose gyvenimo srityse laisvė pasireiškia įvairiais pavidalais: sąžinės laisvė išpažinti pasirinktą tikėjimą ar jokio tikėjimo neišpažinti, apskritai minties laisve atstovauti turimoms pažiūroms moksle, politikoj ir t. t., spaudos ir žodžio laisve viešai skelbti savo ir kritiškai vertinti svetimas pažiūras, organizavimosi laisve ir t. t. Visos šios laisvės yra tarpusavy susietos, ir laisvė yra pažeidžiama, jei ji vienoj kurioj srity paneigiama. Laisvę laiduoti nepakanka nevertoti tik tiesioginės prievartos, o reikia sukurti ir tokias sąlygas, kuriose atskiri individai iš tiesų galėtų laisve naudotis.

Pirmiausia buvo kovota už politinę laisvę kaip teisę lemti įstatymų leidybą ir valdžios parinkimą. Tam reikalui buvo sukurta parlamentinės demokratijos sistema su visiems piliečiams suteikta teise dalyvauti demokratiškuose rinkimuose. Po tam tikrų kovų beveik visuose kraštuose balsavimo teisė suteikta ir moterims. Šalia politinės demokratijos vėliau iškilo ir ūkinės demokratijos mintis, iškėlusiai valstybei socialinės globos uždavinius laiduojant asmeniui tam tikrą socialinę nepriklausomybę, laisvę nuo skurdo ir baimės jame atsidurti. Laiduoti kultūrinių bendruomenių laisvei nuo etatizmo grėsmės keliamas kultūrinės autonomijos pasiūlymas.

Nors laisvė privalo atitinkamų institucijų sukūrimo jai laiduoti, tačiau negalima pasitikėti, kad šį savo uždavinį institucijos galėtų automatiškai atlikti. Yra pakankamai pavyzdžių, kad diktatūros tironija galėtų iškilti pasinaudodama tomis pačiomis parlamentinėmis institucijomis, kurios buvo sukurtos demokratijai išlaikyti. Galiausiai laisvę gali laiduoti tik pačių žmonių gyva laisvės sąmonė. Žmonės tačiau paprastai laisvės neįvertina tol, kol ją turi. Kas nėra kentęs prievartos, tas laisvę ima taikyti savaime suprantamu ir tokiu banaliu dalyku, kuriuo nereikia nė rūpintis. Užtat visoki demagogai lengvai suvilioja mases. Niekada visam laikui nelaimima, laisvė visada yra pavojuje ir todėl visada privalo būti ginama tų, kurie jos vertę supranta.

Ir pačioj laisviausioj santvarkoj niekas nėra automatiškai laisvas. Laisvam galima būti ne automatiškai, o tik savo paties pastanga. Kiekvienas automatizmas, kritinės sąmonės išblėsimas, yra laisvės sunaikinimas. Nė laisviausia santvarka negali priversti, lyg kokiam darbui, tų, kurie patys savo laisvę išblėsina sustingdami papročiuose, nekritiškai sukluodami prieš autoritetus, atsakomybę pakeisdami paklusnybe, iš dvasinio tingumo savo pažiūromis laikydami tai, kas tėra kitų (prenumeruojamo laikraščio, vadinamosios „laiko mados“ ir pan.) propaguojami dalykai. Nėra laisvės be mąstymo, ir todėl negali būti laisvu vadinamas tas, kas paveda kam nors kitam už save mąstyti, kas akiai pasiduoda savo aplinkai. Kas nėra kam sava, tas nėra ir laisva. Būti laisvam – yra lygu būti savimi pačiu patetine šio žodžio reikšme. Tiek giliai laisvė išplėtojama, kiek giliai paties žmogaus dvasiškai išaugama.

Juozas Girnius
Knygnešys, 1991, nr. 5

